Hanna Mackiewicz

BIRYTUALNE CMENTARZYSKO
KULTURY WIELBARSKIEJ Z BARCIKOWA

Badania archeologiczne wciąż odkrywają przed nami tajemnice, ukryte pod powierzchnią ziemi. Mimo że nie zawsze zachodzi możliwość pełnego rozpoznania zarejestrowanych reliktów, to jednak wciąż przybywa informacji na temat społeczności, które funkcjonowały na Warmii w odległej przeszłości. Przykładem takiego odkrycia jest stanowisko XIII, AZP 20-61/13 odkryte podczas badań powierzchniowych w 2011 roku w Barcikowie, gmina Dobre Miasto. Badania wykopaliskowe przeprowadzone w roku 2018 i 2019 pozwoliły ustalić, że jest to nie tylko stanowisko osadnicze, ale również birytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej, którego czas funkcjonowania został wstępnie oszacowany na II–III w.n.e.

Barcikowo – niewielka wieś położona około 7 kilometrów na południe od Dobrego Miasta.

Historia miejscowości sięga połowy XIV wieku, kiedy to biskup Jan z Miśni nadał w 1353 roku Prusowi Pomenenowi 3 radła (1 radło to 15 morgów, 1 morga to około 0,6 ha, a dokładnie dla średniowiecza 0,5599 ha[1]) na prawie pruskim na polu Barthentroben. Parę lat później na tym polu lokowano wieś Battatron z zastrzeżeniem:

> *tribus Pruthenis equitibusin dicte ville residentes, cuilibet eorum … tres mansos liberos pro tribus serviciis quibus … consueto equitum more Pruthenorum servire tenebuntur quocienscunque fuerint requisiti, deputamus…*[2]

1 E. Stamm, *Miary powierzchni w dawnej Polsce, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, seria II, t. XLV (ogólnego zbioru t. 70), nr 2, Kraków 1936, s. 2 i n.
2 M. Pollakówna, *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim*, Prace Instytutu Zachodniego, nr 17, Poznań: Instytut Zachodni, 1953, s. 90–91.

Była to tak zwana wieś drobna (campus Barthentroben od XIV do początku XV wieku); w wiekach XVII i XVIII Battraton, od XIX wieku do 1945 roku – Battatron, natomiast od 1945 roku Barcikowo[3].

Kolonizacyjna działalność biskupów warmińskich i kapituły, zarówno w miastach, jak i na wsi osiągnęła największe nasilenie w wieku XIV. Wtedy to prowadzono akcję osiedleńczą nad środkową Łyną, a później dalej na południe, zajmując rozległe puszcze[4]. Na ten właśnie okres przypadła lokacja Barcikowa.

Trzeba jednak wiedzieć, że historia osadnictwa w rejonie Barcikowa i okolic sięga daleko wstecz. Pod względem historycznym przedmiotowy obszar znajduje się w centralnej części Warmii, będącej we wczesnym średniowieczu terytorium pruskiego plemienia Warmów. Z tego okresu pochodzi cmentarzysko ciałopalne odkryte w Cerkiewniku w 1989 roku[5], położone około 500 metrów na południowy zachód od omawianego tu cmentarzyska w Barcikowie. Cechą, która z pewnością je wyróżnia, jest fakt, że wśród kości ludzkich występowały także kości zwierzęce, wśród nich można wyróżnić kości konia, świni oraz kozy/owcy. Ustalono, iż w 41 pochówkach zostały złożone 44 osoby.

Z przeprowadzonych do tej pory badań zarówno o charakterze powierzchniowo-rozpoznawczym, jak również sondażowym wynika, że pierwsze gromady ludzkie pojawiły się w tym rejonie na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Z tego okresu pochodzi rozległa osada w okolicach Cerkiewnika położona około 1,1 kilometra na północ od Barcikowa.

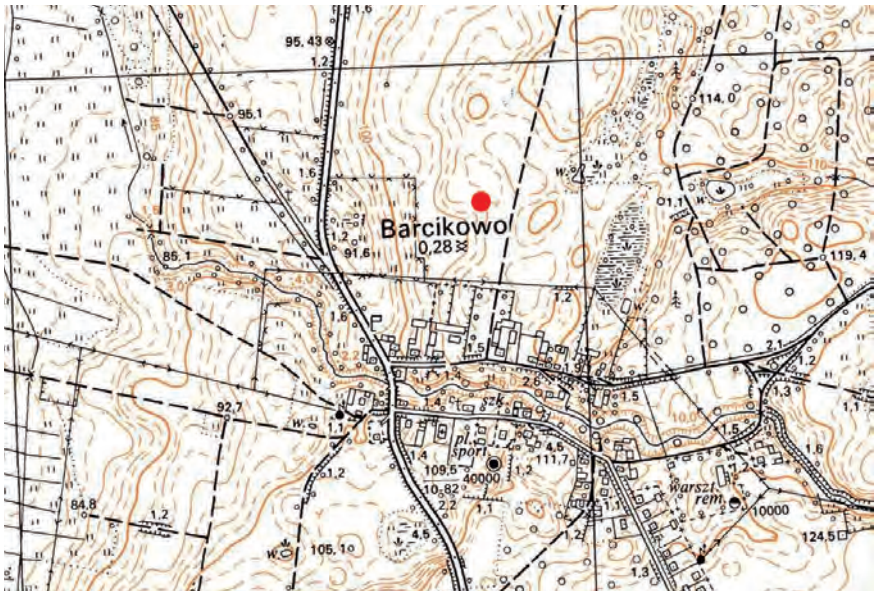
We wczesnej epoce żelaza na omawianym terenie panuje niepodzielnie kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, która jest miejscową kontynuacją grupy warmińsko-mazurskiej kultury łużyckiej. Jej charakterystyczną cechą był specyficzny typ osad, jakimi były osiedla nawodne. Osiedla tego typu znane są między innymi z Kwiecewa niedaleko Dobrego Miasta oraz Wójtówka koło Jezioran i jeziora Prab w tej samej okolicy. Jak sama nazwa wskazuje, przewodnią formą pochówków w tej kulturze były kurhany. Źródła podają, iż w okolicach Cerkiewnika znajdował się także jeden tego typu zbiorowy pochówek zachowany w postaci uszkodzonego kopca[6].

Ponadto w okolicach Cerkiewnika znajduje się również pięć grodzisk stanowiących pozostałości po osadach wysoczyznowych, które można datować na okres od epoki brązu do wczesnego średniowiecza.

3 Tamże, s. 139.
4 W. Ogrodziński, *Władztwo biskupów na Warmii*, [w:] *Z dziejów Warmii i Mazur*, Olsztyn: Pojezierze, 1958, s. 75.
5 W. Ziemlińska-Odojowa, *Materiały do cmentarzyska wczesnośredniowiecznego ze stanowiska XI w Cerkiewniku, gm. Dobre Miasto*, [w:] Zeszyty Muzeum Warmii i Mazur, red. J. Cygański, M. Hoffmann, A. Bogdanowicz, 1 Archeologia, Olsztyn 1992, s. 111.
6 Ł. Okulicz-Kozaryn, *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, s. 164.

Z kolei w okresie wpływów rzymskich występowało tu osadnictwo kultury zachodniobałtyjskiej, której przedstawicieli utożsamia się już z ludami protopruskimi i protojaćwieskimi[7] a konkretnie kulturą wielbarską, czyli z etnicznego punktu widzenia plemionami germańskimi. Z tym właśnie kręgiem kulturowym należy łączyć funkcjonowanie birytualnego cmentarzyska w Barcikowie.

Historia stanowiska ma swój początek w 2011 roku. Wówczas, w ramach powierzchniowych badań ewidencyjnych metodą AZP, zarejestrowano w obrębie wsi Barcikowo w gminie Dobre Miasto stanowisko nr XIII (obszar AZP 21–60, numer stanowiska na obszarze 13). Stanowisko zostało zlokalizowane na północ od głównego ciągu zabudowań wsi, na łagodnym skłonie o południowej wystawie niewielkiego morenowego wypiętrzenia (il. 1). W trakcie badań powierzchniowych pozyskano materiał ceramiczny, na jego podstawie określono chronologię i funkcję stanowiska. W wyniku rozrzutu materiału zabytkowego na powierzchni gruntu wytyczono również jego domniemany zasięg. W oparciu o zebrany z powierzchni materiał zabytkowy w postaci fragmentów naczyń ceramicznych ustalono, że najstarszy horyzont czasowy przypada na wczesną epokę żelaza i należy go wiązać z kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich. Jako następny wyróżniono okres późnośredniowieczny. Najmłodszy horyzont przypadł na czasy nowożytne. Funkcjonalnie stanowisko określono jako osadę[8].

1. Barcikowo, gmina Dobre Miasto, lokalizacja stanowiska XIII, AZP 20-61, 13 na mapie topograficznej w skali 1:10 000, opracowanie Hanna Mackiewicz.

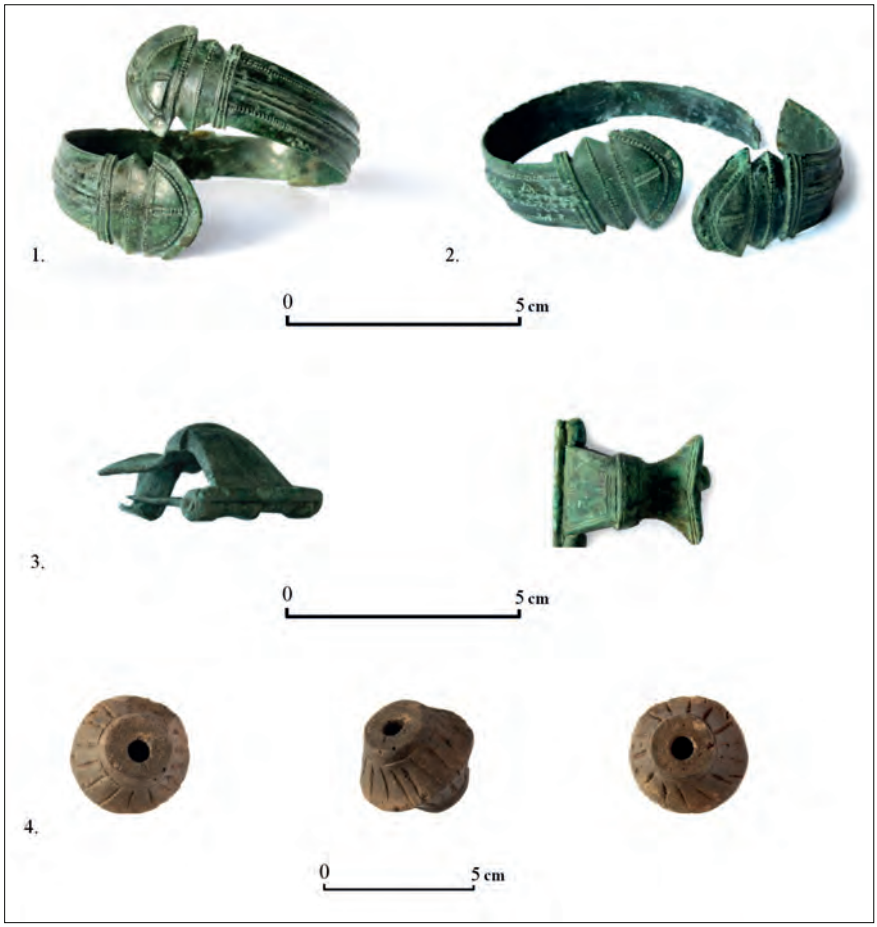
7 J. Jaskanis, J .Okulicz, *Kultura zachodniobałtyjska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. V, *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław: Ossolineum, 1981, s. 217.
8 A. Wiktor, Karta AZP obszaru 20-61, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie.

Po raz kolejny archeolodzy pojawili się na tym miejscu jesienią 2018 roku. Ich obecność wynikała z konieczności przeprowadzenia badań archeologicznych wyprzedzających inwestycję polegającą na budowie domu mieszkalnego. Okazało się bowiem, że wschodnią część stanowiska, przylegającą do polnej drogi, podzielono na działki budowlane z przeznaczeniem na zabudowę jednorodzinną. Zgodnie z obowiązującą ustawą O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie obszary podlegające procesom inwestycyjnym, na których zostały zewidencjonowane stanowiska archeologiczne, należy objąć wyprzedzającymi badaniami archeologicznymi. W 2018 roku prace wykopaliskowe zrealizowano na obszarze o powierzchni nieznacznie przekraczającej 2 ary (200 m^2). Powierzchnia ta odpowiadała obrysowi projektowanego budynku oraz sieci infrastruktury w postaci wodociągu, kanalizacji i linii energetycznej.

2. Barcikowo, gmina Dobre Miasto, stanowisko XIII, badania archeologiczne w 2018 roku, obiekt 19 w trakcie eksploracji, widoczny fragment naczynia grobowego i brązowej bransolety. Fot. Adam Mackiewicz.

Podczas prowadzonych prac odsłonięto i wyeksplorowano 20 obiektów archeologicznych, a także fragment transzei, prawdopodobnie z czasu I wojny światowej. Spośród 20 wyeksplorowanych obiektów wziemnych 10 przyporządkowano kulturze wielbarskiej, przy czym 5 stanowiły jamy gospodarcze, a kolejne 5 to pochówki zarówno ciałopalne (obiekty 15, 16, 20 i być może 11), jak też szkieletowe (obiekt 19), co stanowi o birytualnym charakterze stanowiska. Pewne wątpliwości budził obiekt pochówek numer 11. Z powodu braku materiału zabytkowego w postaci przepalonych kości trudno było stwierdzić z całą pewnością, że jest to pochówek z okresu wpływów rzymskich, związany z kulturą wielbarską. Nie było natomiast takich wątpliwości w odniesieniu do obiektu 19, który mimo braku pozostałości osteologicznych okazał się pochówkiem szkieletowym. Pochówek ten zasługuje na szczególną uwagę ze względu na relatywnie bogaty inwentarz zarejestrowanych we wkopie grobowym zabyt-

3. Barcikowo, gmina Dobre Miasto, stanowisko XIII, badania archeologiczne w 2018 roku, wyposażenie pochówku szkieletowego z obiektu nr 19. Fot. Izabela Górecka.

ków ruchomych w postaci fragmentów naczyń ceramicznych, glinianego zdobionego przęślika, dwóch brązowych bransolet wężowatych (il. 2) (jedna z nich w dwóch fragmentach) z półkolistymi główkami, zdobionymi ornamentem rytym i wybijanym oraz zapinki o szerokiej i prostokątnej płytce na główce należącej do grupy 41 według Almgrena[9], typu Z według Schustera[10]. Zapinki tego typu stanowią główny wyznacznik fazy przejściowej pomiędzy starszym i młodszym okresem rzymskim – B2/C1, czyli drugą połowę II wieku (il. 3). Charakter wyposażenia grobowego pozwolił również ustalić, że jest to pochówek kobiety. Prócz wspomnianego przęślika glinianego i metalowych ozdób

9 O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte*, Stockholm 1897, wyd. II (uzup.) Leipzig: Curt Kabitzsch, 1923.

10 A. Cieśliński, *Nieznane cmentarzysko kultury wielbarskiej z miejscowości Rejczuchy w powiecie olsztyńskim*, [w:] *Materiały do archeologii Warmii i Mazur*, t. 2, red. S. Wadyl, M. Karczewski, M. Hoffmann, Warszawa: Instytut Archeologii UW; Białystok: Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku; Olsztyn: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2018, s. 254–271, ryc. 3.

ze wszystkich wyeksplorowanych obiektów pozyskano również 50 fragmentów naczyń ceramicznych, związanych stylistycznie i technologicznie z kulturą wielbarską. Natomiast z warstwy humusu przykrywającej obiekty pozyskano 24 fragmenty ceramiki, z których 22 pochodzą z późnego średniowiecza i okresu nowożytnego, natomiast 2 należy łączyć z okresem wpływów rzymskich. W warstwie humusu natrafiono również na 19 przedmiotów metalowych, głównie nowożytnych, późnonowożytnych i współczesnych. Bez wątpienia najciekawszymi z nich są dwie monety: miedziany szeląg pruski z 1786 roku Fryderyka II Wielkiego z mennicy w Królewcu i aluminiowa moneta drobna o nominale 50 fenigów Republiki Weimarskiej z 1921 roku, z mennicy w Berlinie. Kolejne dwa przedmioty to medalik i dwa fragmenty niewielkiego żelaznego krzyżyka. Oba można datować na wiek XIX. Pozyskano także trzy guziki, mosiężną klamerkę i naparstek (il. 4). Pozostałe zabytki metalowe to mało charakterystyczne przedmioty codziennego użytku bądź też ich fragmenty.

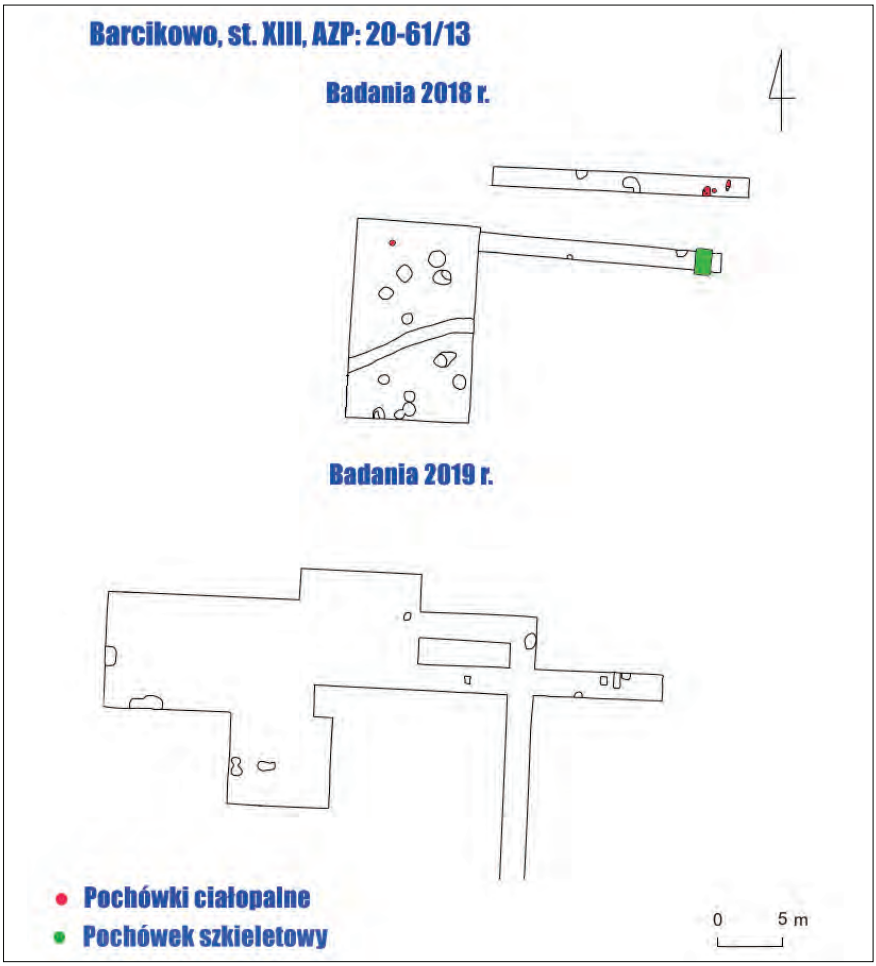

4. Barcikowo, gmina Dobre Miasto, stanowisko XIII, materiał zabytkowy pozyskany z warstwy humusu podczas badań w 2018 roku. Fot. Izabela Górecka.

Analizując stanowisko i jego powiązania z kulturą wielbarską, należy nadmienić, że na eksplorowanej powierzchni obiekty wziemne, będące jamami gospodarczymi, koncentrowały się w jej centralnej części, natomiast pochówki zajmowały część północno-wschodnią. Pozostaje jeszcze odpowiedź na pytanie, czy na stanowisku XIII w Barcikowie mamy do czynienia jedynie z cmentarzyskiem, któremu towarzyszyły jamy gospodarcze, czy też uchwycono fragment stanowiska wielokulturowego o złożonym charakterze funkcjonalnym osadniczo-sepulkralnym. Początkowo za pierwszą interpretacją przemawiał brak dołków posłupowych, które towarzyszyłyby jamom gospodarczym i wskazywały na istnienie bardziej trwałej formy osadniczej, mogącej być w tym miejscu, a której sąsiedztwo cmentarzyska stanowiłoby naturalną kolej rzeczy.

Odpowiedź na to pytanie usiłowano odnaleźć również podczas kolejnych prac badawczych, które odbyły się w maju 2019 roku. Analogicznie wykopaliska i w tym przypadku poprzedzały inwestycję polegającą na budowie domu i towarzyszących mu przyłączy pod media. Pracami objęto obszar 3,65 ara (365 m^2) sąsiedniej działki przylegającej od strony południowej do terenu objętego wcześniejszymi badaniami w 2018 roku. Podczas prowadzonych prac, pomimo stosukowo dużej przebadanej powierzchni, odsłonięto i wyeksplorowano zaledwie 11 obiektów archeologicznych. Niestety w przeciwieństwie do wykopu wykonanego jesienią 2018 roku, na sąsiedniej działce, nie stwierdzono obecności cmentarzyska. Udało się natomiast odsłonić i wyeksplorować 6 obiektów osadniczych zawierających materiał zabytkowy, wyłącznie ceramiczny związany z funkcjonowaniem osadnictwa z okresu wpływów rzymskich (I–IV wiek n.e.). Ponadto z warstwy próchnicy i podglebia pozyskano 101 fragmentów ceramiki, którą można datować w szerokich granicach chronologicznych na okres wpływów rzymskich, a konkretnie związanych z funkcjonowaniem w tym miejscu kultury wielbarskiej, co potwierdza datowanie wcześniej odkrytych śladów osadnictwa oraz cmentarzyska. Spośród odsłoniętych i wyeksplorowanych obiektów na uwagę zasługuje oznaczony numerem 4, który można datować na schyłek późnego średniowiecza lub okres wczesnonowożytny i nowożytny, będący pochówkiem dwóch zwierząt, a konkretnie dwóch dużych psów.

Z warstwy humusu i próchnicy, poza materiałem pradziejowym, pozyskano 45 fragmentów ceramiki z okresu późnośredniowiecznego i wczesnonowożytnego, oraz 5 fragmentów z okresu nowożytnego oraz 12 przedmiotów metalowych, które można datować w szerokich ramach chronologicznych na okres od późnego średniowiecza do późnej nowożytności i czasów nam współczesnych. Spośród zabytków wydzielonych na szczególną uwagę zasługują monety, zwłaszcza szeląg krzyżacki.

5. Barcikowo, gmina Dobre Miasto, stanowisko XIII, plan wykopów zrealizowanych w 2018 i 2019 roku z zaznaczonymi obiektami zawierającymi pochówki ciałopalne i pochówek szkieletowy. Rys. Izabela Górecka.

Najciekawszym efektem przeprowadzonych badań było ustalenie, iż przynajmniej częściowo stanowisko – które pierwotnie określono jako osadę z wczesnej epoki żelaza (kultura kurhanów zachodniobałtyjskich) – okazało się miejscem gospodarczym związanym z funkcjonowaniem wielbarskiego cmentarzyska birytualnego, jak też osadą bezpośrednio z nim sąsiadującą, którą można w szerokich ramach datować na I–IV wiek n.e. Tak szerokie ramy chronologiczne mogą sugerować, iż obie formy związane z zasiedleniem tego terenu, a więc osada i cmentarzysko, wcale nie musiały funkcjonować w tym samym czasie. Na tym etapie dokładniejsze określenie chronologii nie jest możliwe. Pochówek szkieletowy odsłonięty podczas prac wykopaliskowych w 2018 roku na sąsiedniej działce pozwala jednak datować je na drugą połowę II wie-

ku n.e., czyli fazę B2/C1 okresu rzymskiego. Z pewną ostrożnością można zawęzić okres funkcjonowania interesującego nas stanowiska do II–III wieku n.e. Wydaje się, iż ewentualne badania pozostałej jego części znajdującej się najpewniej na północ i północny zachód od przebadanych w latach 2018 i 2019 działek pozwoliłyby na uściślenie tej chronologii, a także na określenie zasięgu stanowiska. (il. 5) Z pewnością niezwykle obiecujące, jeżeli chodzi o przyszłe badania, jest pozyskane wyposażenie grobowe z pochówku szkieletowego (obiekt 19 – badania z 2018 roku). Czy jednak mamy tu do czynienia z aż tak bogatą nekropolią kultury wielbarskiej, na jaką natrafiono w rejonie wsi Weklice w gminie Elbląg, która przez Magdalenę Natuniewicz-Sekułę, prowadzącą badania tego stanowiska, została zdefiniowana jako: *Cmentarzysko germańskich elit w centrum bursztynowego wybrzeża… ?*[11] Raczej nie. Z pewnością okolice Barcikowa nie znajdowały się na głównym szklaku handlu bursztynem, tak jak to było w przypadku Weklic. Należy przypuszczać, że cmentarzysko w Barcikowie stanowi jedynie peryferyjny odprysk kulturowy z naleciałościami tradycji germańskich Gotów, który rozprzestrzenił się w postaci kultury wielbarskiej na tereny położone na wschód od ujścia Wisły. Stanowi jednak niezwykle obiecujący badawczo punkt na mapie archeologicznej powiatu olsztyńskiego.

Hanna Mackiewicz

Hanna Mackiewicz, *archeolog, w 1985 roku ukończyła studia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od 2005 roku pracuje w Narodowym Instytucie Dziedzictwa Oddział Terenowy w Olsztynie. Swoje zainteresowania zawodowe koncentruje głównie na archeologii miast Dominium Warmińskiego. Członkini zarządu olsztyńskiego oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami.*

11 M. Natuniewicz-Sekuła, *Cmentarzysko germańskich elit w centrum bursztynowego wybrzeża – Weklice, gm. Elbląg,* http://rcin.org.pl/Content/33022/WA308_51649_II21711_CMENTARZYSKO-GERMAN_I.pdf [data dostępu: 3 września 2019].